

Wojciech Misztal

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Powszechne oddziaływanie: przekaz medialny i pierwsze papieskie orędzie radiowe

Common impact: media message and the first pope's radio message

ABSTRAKT

Opracowanie dotyczy kwestii, w jaki sposób pierwsze papieskie orędzie radiowe z 1931 r. pozwala interpretować zakres oddziaływania przekazu medialnego. Ówczesne możliwości co do nadawania i odbioru tego przekazu były daleko mniejsze niż obecne. Świat nie jest też jeszcze postrzegany przez pryzmat globalizacji. Tymczasem Pius XI zwraca się nie tylko do wszystkich katolików, ale nawet do wszystkich ludzi. Tego typu rozumienie tego, kto jest adresatem przekazu medialnego współcześnie nie dziwi, jednak papież jako jego adresatów wymienia także wszystkie stworzenia, w tym świat nadprzyrodzony i nawet samego Boga. W opracowaniu zwraca się uwagę również na to, jak Pius XI przedstawia pochodzenie przekazu medialnego: otóż zawdzięczamy go ludziom, jednak i Bogu. W takim razie pierwsze papieskie orędzie radiowe wskazuje, iż mamy do czynienia z oddziaływaniem więcej niż globalnym, bo uniwersalnym. Celem artykułu jest zachęcenie do dalszej refleksji, czy takie spojrzenie teologiczne na przekaz radiowy można i należy odnieść do przekazu medialnego jako takiego, a jeśli tak, to co z niego wynika dla szeroko rozumianych mediów, ich twórców i odbiorców. Wniosek, jaki się tu nasuwa, jest następujący: zamiast ograniczenia się do dostrzegania wyłącznie

globalnej wioski oraz iluzji, jakoby była ona wszystkim, mamy propozycję *universitas*, spojrzenia i zaangażowania całościowego stanowiącego organiczne jedno z troskliwym uwzględnianiem nawet szczegółów.

SŁOWA KLUCZOWE:

chrześcijaństwo, duchowość, ekologia, komunikacja społeczna, Kościół katolicki, mass media, Pius XI, teologia, życie społeczne

ABSTRACT

The article brings up the problem of how the first pope's radio message from the 12th of February 1931 allows to define the scope of impact involving media message. At the time, possibilities of sending and receiving this message are far more limited than nowadays. The world is not seen through globalization yet. Meanwhile, Pope Pius XI addresses not only all Catholics, but all people. This kind of understanding who the recipient of media message is does not come across as surprising nowadays. However, among his recipients, the Pope enumerates also all creatures, including the supernatural world and even God Himself. Secondly, the study draws attention to the way Pius XI presents the origin of media message: undoubtedly, we owe it to people, but first to God Himself. Hence, the Pope indicates that through radio message one deals with the impact which is not merely

global, but universal. The purpose of the article is to encourage further reflection on whether such a theological view on radio message can and should be referred to media message per se and, if so, what results for broadly understood media along with their creators and recipients it can produce. Thus, the following conclusion can be drawn: instead of restricting oneself to perceiving

nothing more than the global village, as if it were everything, one proposes *universitas*, a holistic view and involvement that constitute an organic one with a meticulous concern even for details.

KEYWORDS:

Catholic Church, Christianity, ecology, mass media, Pius XI, social life, spirituality, theology

WSTĘP

Wyemitowane 12 lutego 1931 r. pierwsze papieskie orędzie radiowe obecnie należy do tekstów mało znanych. Być może wynika to np. z narastania w latach trzydziestych ubiegłego stulecia poważnych problemów (np. kryzysu gospodarczego, dużego znaczenia reżimów totalitarnych, następnie II wojny światowej wraz z jej konsekwencjami). Nie bez znaczenia wydaje się też być bieg historii mediów. Na początku lat trzydziestych prym wiedzie prasa, nie zaś radio. Po wojnie natomiast szybko wśród mass mediów wybije się telewizja. Niniejsze opracowanie stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, czy przez pierwsze papieskie orędzie radiowe Pius XI dzieli się takim rozumieniem przekazu medialnego, które nadal pozostaje aktualne i ważne. Spośród możliwości, jakie pojawiają się, wybrana została kwestia zasięgu oddziaływania, a dokładnie, kto jest adresatem i skąd bierze się przekaz medialny (taka kolejność przedstawia się jako lepiej oddająca rozłożenie akcentów w orędziu). Ukierunkowanie i pochodzenie przekazu medialnego z niejednego powodu mogą być rozumiane jako tak oczywiste, że nie warto poświęcać im uwagi. Pierwszym impulsem dla zaproponowanego w niniejszym opracowaniu podejścia stał się tytuł, pod którym wskazane orędzie zostało udostępnione na portalu watykańskim. Informuje on, iż jego adresatami są nie tylko katolicy, ale wszyscy ludzie. Obecnie takie podejście chyba nikogo by nie zaskoczyło. Jednak tytuł informuje, że adresatami są również wszystkie inne byty stworzone. Więcej: tytuł drugiego akapitu orędzia jako adresata wskazuje samego Boga¹. Czy w ta-

¹ Pius XI, *Il primo radiomessaggio a tutte le genti e ad ogni creatura*, La Santa Sede 12.02.1931, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19310212_radiomessage.html (dostęp 08.07.2017). Numeracja w przypadku dokumentów kościelnych pochodzi z nich lub wskazuje na kolejność akapitów.

kim razie bardzo śmiało papież Pius XI sugeruje, by przesłanie medialne rozumieć jako posiadające zasięg nie tylko globalny², ale nawet uniwersalny? Co to oznacza dla mediów, ich twórców, odbiorców, użytkowników? Ponieważ orędzie zostało przygotowane i wygłoszone po łacinie, za zasadniczy punkt odniesienia dla niniejszego opracowania została przyjęta jego oficjalna wersja opublikowana w tym języku w „Acta Apostolicae Sedis”³.

² W takim kierunku, jednakże wskazując wyłącznie na ludzi, śmiało prowadzi A. Spadaro, *Pio XI: il Papa che aveva intuito la dinamica dei social network*, Cyberteologia (brak daty opubl.), <http://www.cyberteologia.it/2011/11/pio-xi-il-papa-che-aveva-intuito-la-dinamica-dei-social-network/> (dostęp 24.03.2018): „Co intuicja dostrzega «wewnątrz» tych słów? Otóż to, że Pius XI miał na myśli wspólnoty wirtualne powstałe i żyjące dzięki technologii... Faktycznie (...) Radio Watykańskie pretenduje, powiedzmy, by mówić do serca, do osób, wyobrażając sobie właśnie «jedną rodzinę». A więc oddając medium globalne w służbę relacjom, nie zaś propagandzie, treści. (...) treści są ukierunkowane na związek. Dzisiaj jest to właśnie logiką sieci społecznościowych, które komunikując zawartości, umacniają związki. Pius XI, myśląc o radio miał na uwadze prawdopodobnie pewną sieć społecznościową, ponieważ pod uwagę brał bardziej model relacji rzeczywistych niż model wyłącznie przekazu radiowego. W ten sposób, między innymi, wskazał drogę, jak rozumieć sens radia w naszych czasach”.

³ Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCCXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 1931, nr 3, s. 65–70. Orędzie to znane też jest pod tytułem „Qui arcano Dei” (zob. np. <http://www.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches.index.1.html>, dostęp 12.03.2020). Na temat okoliczności powstania i wygłoszenia tego orędzia zob. np.: F. Bea, *Qui radio vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981, s. 11n; W. Misztal, *Bóg odbiorcą przekazu medialnego: mass media w świetle pierwszego papieskiego orędzia radiowego z 1931 r.*, „Kieleckie Studia Teologiczne 2018 nr 17, s. 133–154; M.J. Matelski, *Vatican Radio: Propagation by the Airwaves*, Westport 1995, s. 11n; R. Perin, *Vatican Radio and Modern Propaganda. A Case Study*, w: G. Vian (red.), *Le pontificat romain dans l'époque contemporaine. The Papacy in the Contemporary Age*, Venezia 2018, s. 67n; J. Pollard, *Electronic Pastors: Radio, Cinema, and Television from Pius XI to John XXIII*, w: J. Corkery, T. Worcester (red.), *The Papacy since 1500. From Italian Prince to Universal Pastor*, Cambridge 2010, s. 182n; A. Spadaro, *Cyberteologia. Chrześcijaństwo w dobie Internetu*, Kraków 2013, s. 135n; F.J. Cabasés, *Cronistoria documentata e contestualizzata della radio vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XI fondatore e primo papa della Radio Vaticana. 6 feb. 1922 – 10 feb. 1939*, Radio Vaticana. La voce del papa e della Chiesa in dialogo con il mondo, <http://www.radiovaticana.va/it1/cronistoria.asp?pag=2> (dostęp: 01.11.2017); S. Carmignani Caridi, *Significato e portata dell'art. 11 del Trattato lateranense*, w: C.M. Giuseppe Dalla Torre (red.), *Radio vaticana e ordinamento italiano: atti del Seminario di studi*, Roma 26 aprile 2004, Torino 2005, s. 1n. K. Pokorna-Ignatowicz pisze, że ostatecznie Pius XI „okazał się wielkim entuzjastą radia” (*Kościół w świecie mediów. Historia – dokumenty – dylematy*, Kraków 2002, s. 34).

1. ADRESACI PRZEKAZU: BÓG I ŚWIAT NADPRZYRODZONY

Stwierdzenie, że Bóg i świat nadprzyrodzony są adresatami przekazu medialnego, z niejednego powodu może zaskakiwać. Nawet przedstawia się jako bardzo oryginalne i unikatowe. Może też być różnie traktowane: np. w znaczeniu, że tekst został mylnie zinterpretowany. Tymczasem chrześcijaństwo od wieków posługuje się np. przedstawieniem oka w trójkącie, którego dwa równe co do długości ramiona zbiegają u góry, zaś wewnątrz umieszczone jest właśnie widzące oko. W ten sposób wskazywano na Boga jako Tego, który wszystko dostrzega, by otaczać opieką. Przesłanie jest następujące: wszystkie informacje do Niego dochodzą, On je wszystkie odbiera i doskonale radzi sobie z nimi, korzysta z nich⁴. Jeśli interpretacja, wg której Bóg i świat nadprzyrodzony należą do adresatów pierwszego papieskiego orędzia radiowego, jest słuszna, to może tutaj właśnie mamy nie tylko najbardziej zaskakujący dla współczesnego człowieka, ale też centralny punkt przesłania o przekazie nie tylko radiowym, ale medialnym jako takim, którym podzielił się 12 lutego 1931 r. Pius XI.

Stwierdzenie, że Bóg i świat nadprzyrodzony są adresatami przekazu medialnego z niejednego powodu może zaskakiwać. Nawet przedstawia się jako bardzo oryginalne i unikatowe.

Drugi akapit orędzia zaczyna się następująco: „I niech to będzie nasze pierwsze słowo: «Chwała na wysokościach Bogu a na ziemi pokój ludziom dobrej woli»”. Papież cytuje Łk 2, 14. Bezpośrednio potem, nawiązując do Mt 9, 8, Pius XI stwierdza: „Chwała Bogu, który dał za naszych dni taką moc ludziom”, że ich słowa docierają aż do najdalszych zakątków świata. Wskazane teksty biblijne wyrażają uwielbienie i dziękczynienie, których adresatem jest Bóg. Podobieństwo do mszalnego hymnu „Chwała na wysokościach Bogu” oraz modlitwy „Chwała Ojcu i Synowi,

⁴ Zob. np. brak autora, *Oko, widzenie*, w: w: L. Ryken, J.C. Wilhoit, T. Longman (red.), *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, Warszawa 2003, s. 645n; Z. Pałubska, *Kult Opatrzności Bożej w Kościele katolickim w Polsce*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2009 nr 8, s. 180–207.

i Duchowi Świętemu” jest ewidentne: także tam adresatem jest Bóg. Jeśli przyrzeć się orędziu dokładniej, to Bóg jako adresat przekazu medialnego został wskazany już wcześniej. W pierwszym akapicie orędzia Pius XI zwraca się do wszystkich bytów, łac. „ad omnia et ad omnes”, czyli także do Boga. Potem papież wypowiada następujące słowa: „Słuchajcie, niebiosa, co mówię”. Idąc np. za początkiem modlitwy „Ojczy nasz” należy wziąć pod uwagę interpretację, że i w taki sposób papież zwraca się również do Boga. „Acta Apostolicae Sedis” to oficjalny, będący zasadniczym punktem odniesienia zbiór dokumentów, gdy chodzi o nauczanie papieskie. W opublikowanym tam tekście analizowanego orędzia znajdują się, wyróżnione kursywą, nagłówki. Informują one, do kogo w znajdującym się poniżej akapicie zwraca się papież. Przed drugim akapitem został umieszczony nagłówek „Ad Deum” („Do Boga”). Mimo iż nie mamy do czynienia z samym początkiem orędzia, to jednak papież rozpoczyna drugi akapit następująco: „Niech to będzie nasze pierwsze słowo: «Chwała na wysokościach Bogu...»”. Nasuwa się wniosek, że papież podkreśla, iż Bóg jest nie tylko jednym z adresatów przesłania, ale najważniejszym wśród nich⁵.

Na początku orędzia Pius XI wypowiada następujące słowa: „Słuchajcie, niebiosa, co mówię, słuchaj, ziemio, słów ust moich”. Jest to nawiązanie do Pwt 32,1. Papież zwraca się więc zarówno do świata nadprzyrodzonego, jak i do świata doczesnego. Potwierdzenie dla niniejszej interpretacji stanowi to, że w „Acta Apostolicae Sedis” pierwszy akapit orędzia wprowadza nagłówek „Ad universam creaturam” („Do każdego stworzenia”). Papież wylicza tak, że pierwszeństwo przypada tu światu nadprzyrodzonemu. Kolejność jest następująca: najpierw Bóg, następnie stworzone dobre byty nadprzyrodzone, następnie świat doczesny. Pozycja tych drugich jest więc podkreślona. Podobnie jak Bóg, także te byty nie są wyizolowane w stosunku do żyjących w doczesności. Orędzie wpisuje się więc logikę, na którą składają się m.in. następujące, posiadające podstawowe znaczenie, elementy. Darem Boga jest wprowadzenie pokoju, połączenie bytów świata nadprzyrodzonego i bytów świata doczesnego⁶. Powołanie kobiet i mężczyzn, którzy w doczesności decydują się całkowicie poświęcić swe życie Bogu i Jego dziełom, czyli osób zakonnych, jest uczestnictwem w „niebiańskim i anielskim powołaniu”⁷. Rozumienie przekazu medialnego jako wykraczającego poza

⁵ Pius XI, *Nuntium...*, dz. cyt., s. 65n.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże, s. 67.

granice porządku doczesnego czy przynajmniej tak ukierunkowanego uzupełnia się wzajemnie z kwestią jego pochodzenia. Również w tym ostatnim przypadku w pierwszym papieskim orędiu radiowym porządek doczesny to nie wszystko. Ostatecznie bowiem przekaz medialny ma swój początek w Bogu, jest wynikiem udanego współdziałania Bożego i ludzkiego. Do tego wątku przyjdzie powrócić.

Bóg, do którego zwraca się papież, Bóg, na którego on wskazuje, to Bóg znany z doświadczenia i przemyśleń, można powiedzieć: z duchowości i teologii, chrześcijańskich, a dokładniej katolickich. Jego przekazywany za pomocą ówczesnych najnowszych technologii obraz jest jak najbardziej tradycyjny. Przeszłość stanowi jedno z tym, co najnowocześniejsze i one się wspierają. Można tu wskazać np. misterium trynitarnie, na dzieło stworzenia-odkupienia w sensie m.in. realizacji przekraczających człowieka, dobroczynnych nie tylko dla ludzi, ale i dla całego świata planów. Taki stan rzeczy nie odnosi się wyłącznie do tego, co było. Jak pokazuje orędzie, trzeba tu uwzględnić także to, co nowe: teraźniejsze i przyszłe. Innymi słowy: przekaz medialny, będąc np. czymś nowym dla ludzi, jest częścią rzeczywistości danej przez Boga i z powodzeniem kierowanej przez Niego, częścią urzeczywistniania przez Boga właściwych Mu, bardzo szeroko zakrojonych zbawczych planów⁸.

2. ADRESACI PRZEKAZU W DOCZESNOŚCI: WSZYSCY LUDZIE I WSZYSTKIE INNE STWORZENIA

W pierwszym akapicie „Qui arcano Dei” Pius IX zwraca się do nieba i do ziemi: „Słuchajcie niebios (…), słuchaj ziemio”. Sięga on tutaj po Pwt 32, 1. Zaś ten tekst biblijny – papież wskazuje na niego jako na „Tekst Święty”, czyli podkreśla jego pozytywną pozycję i rolę – przedstawia świat jako składający się z dwóch części: nadprzyrodzonej i doczesnej. Nasuwa się więc wniosek, że adresatami są także wszystkie byty stworzone zamieszkujące doczesność, składające się na nią. Takie rozumienie przesłania posiada następujące, oficjalne, potwierdzenie: akapit ten został zaopatrzony w „Acta Apostolicae Sedis” nagłówkiem „Ad universam creaturam”. Co do tak przedstawionego powszechnego zasięgu pierwszego papieskiego orędzia radiowego, to pozostaje ono w związku z następującym postrzeganiem rzeczywistości. W pierwszym akapicie „Qui arcano Dei” Pius XI zwraca

⁸ Tamże, s. 65n.

uwagę, że Bóg realizuje swój plan. Jest to plan ważny, gdy chodzi o założenia oraz ich urzeczywistnienie, już długą, pomyślną historię. Dla człowieka jest on czymś tajemniczym i zarazem dobroczynnym. Orędzie – tak treść, jak i wygłoszenie go przez radio – jest dla ludzi nową jego częścią, nowym narzędziem jego urzeczywistniania. Zarazem jednak ta nowa część czy narzędzie, w perspektywie Bożej, wpisuje się w logikę, wspianą i skuteczną, właściwą całości Bożego dzieła, wynikającą z Bożego dobroczynnego zamiaru i zaangażowania się. Ten plan oraz jego realizacja sprowadza się do szeroko rozumianego głoszenia Ewangelii, czyli Dobrej Wiadomości o zbawieniu. Przy czym to głoszenie to nie tylko teoretyczne informowanie. Papież wprost powołuje się na Ewangelię św. Marka, a dokładniej na samego Chrystusa. Stosując się do Mk 16,15 Pius XI stwierdza, że Piotrowe i stąd następnie papieskie zadanie głoszenia Ewangelii jest zaadresowane „ad omnes gentes et ad omnem creaturam”, czyli nie tylko do wszystkich ludzi, ale do wszystkich stworzeń. Wskazane już Mk 16,15 przekazuje następujące polecenie wydane przez Chrystusa: „Idźcie na cały świat i głoscie Ewangelię wszelkiemu stworzeniu!”. Tworzy to logiczną całość z ostatnim zdaniem drugiego akapitu, gdzie papież opiera się po Kol 1,20, tzn. głosi, że w swym misterium paschalnym Chrystus obdarza pokojem „sive quae in terris sive quae in caelis sunt”, byty ziemskie i byty niebiańskie⁹.

Nasuwa się więc wniosek, że adresatami są także wszystkie byty stworzone zamieszkujące doczesność, składające się na nią. Takie rozumienie przesłania posiada następujące, oficjalne, potwierdzenie: akapit ten został zaopatrzone w „Acta Apostolicae Sedis” nagłówkiem „Ad universam creaturam”.

⁹ Tamże, s. 65. Z podejściem całościowym do historii nie tylko ludzi, w tym np. ludzkich osiągnięć cywilizacyjnych, i do dzieła stworzenia-zbawienia mamy do czynienia również np. u papieża Benedykta XVI, *Encyklika o integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie „Caritas in veritate”*, La Santa Sede 29.06.2009, http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate.html (dostęp 09.07.2009), nr 69, i Franciszka, *Encyklika „Laudato si” poświęcona trosce o wspólny dom*, La Santa Sede 24.05.2015, https://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_pl.pdf (dostęp 18.06.2016), nr 243.

Jeśli chodzi o ludzi jako o adresatów, to Pius XI zwraca się do nich wszystkich i zarazem do pewnych grup. Ludzkość to całość jednak na niejednym sposobie złożona. Przy czym dany człowiek może należeć do więcej niż jednej grupy. Na początek Pius XI bierze pod uwagę stosunek adresatów do religii. Najpierw zwraca się do ludzi należących do Kościoła katolickiego. Czyni to jednak, powołując się na Ga 6,10, czyli wskazuje, że dobrze należy czynić wszystkim, najpierw zwracając uwagę na współwyznawców. W społeczności Kościoła katolickiego papież zwraca się do duchownych w kolejności powierzonych im posług. Kolejne grupy adresatów to zakonnicy i zakonnice, misjonarze i misjonarki oraz wszyscy wierni świeccy. Następni adresaci, wyróżnieni według ich stosunku do religii, to ludzie nie należący do Kościoła katolickiego. W sumie orędzie w ten sposób skierowane jest do każdego człowieka, do całej, bardzo religijnie zróżnicowanej ludzkości¹⁰.

Po tej grupie przychodzi inne kryterium wskazywania adresatów, jednak także w tym przypadku papież kieruje przesłanie do wszystkich ludzi. Kluczem są tu relacje międzyludzkie, życie społeczne, świeckie, związane z nimi wyzwania, ale też pozytywne możliwości. Są to problemy i szanse dotyczące poszczególnych ludzi i całej ludzkości. Trzymając się kolejności stosowanej w orędziu adresaci to: sprawujący władzę, poddani i podwładni (łac. „qui subsunt”), ludzie bogaci, biedni, razem wymienieni pracownicy i pracodawcy, razem wskazani ludzie chorzy i w jakikolwiek inny sposób doświadczeni. Tak lista adresatów, jak też poruszane sprawy przedstawiają się jako zwrócenie się do wszystkich i zwrócenie uwagi na sytuację w sposób całościowy. Takie podejście całościowe nie ogranicza się do wskazania na problemy etc., ale również przejawia się w proponowaniu rozwiązań, zachęcie, słowach uznania. Pius XI korzysta z przekazu medialnego również w tym celu, by na wszystkich zstąpiło Boże błogosławieństwo: na Rzym i na cały świat¹¹. Wygląda na to, że mamy do czynienia z pierwszym błogosławieństwem „Urbi et orbi” udzielonym za pomocą przekazu medialnego, słyszczanym w czasie rzeczywistym nie tylko przez najbliższe otoczenie papieskie czy zebranych na placu św. Piotra w Rzymie wiernych. Uniwersalizm przekazu medialnego to docieranie z doczesności do świata nadprzyrodzonego, w tym do samego Boga, jak

¹⁰ Pius XI, *Nuntium...*, dz. cyt., s. 66n. Zob. L. Gęsiak, *Il messaggio missionario della Radio Vaticana di fronte ai cambiamenti nei media della Santa Sede*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018 nr 3, s. 311–325; J. Metzler, *The Legacy of Pius XI*, „International Bulletin of Missionary Research” 1993 nr 2, s. 62n.

¹¹ Pius XI, *Nuntium...*, dz. cyt., s. 69n.

też przynoszenie wszystkim, czyli bardzo różnym ludziom i bytom, w doczesności Bożego błogosławieństwa. A przecież w czasach, gdy Radio Watykańskie emituje „Qui arcano Dei”, potencjał mediów z powodzeniem bywa wprzęgany w służbę np. nienawiści, budzenia i eskalowania wrogości, wojny, zabijania¹².

W orędziu, w kontekście podejścia np. do możliwości dawanych przez przekaz medialny, warto zwrócić uwagę przynajmniej na jeszcze jedno. Papież zwraca się do wszystkich bytów – zarazem, z konieczności w pewnej kolejności, bardziej szczegółowo wskazuje na adresatów. Przy czym widoczna jest tu pewna symultaniczność, takie właśnie jednoczenie i postrzeganie związków. Np. na pierwszy akapit orędzia składają się słowa: „zwracamy się na pierwszym miejscu do wszystkich bytów i do wszystkich ludzi”. Na drugi akapit: „Niech to będzie nasze pierwsze słowo: chwała Bogu w najwyższych niebiosach i pokój na ziemi ludziom dobrej woli”. Trzeci akapit: „Gdy zwracamy się do ludzi, to rozkazuje nam apostoł, by czynić dobro wszystkim, jednak szczególnie domownikom wiary (Ga 6,10). Wypada więc, byśmy zwrócili nasze pierwsze słowo najpierw nie do innych”, lecz do ludzi należących do Kościoła katolickiego. Na ostatni akapit: „Jako ostatnie co do wykonania, jednak pierwsze, gdy chodzi o intencje i serdeczność, do was dociera nasze słowo, którzy jesteście chorzy, doznajecie bólu, ucisku, przeciwności, szczególnie którzy cierpicie tak z powodu nieprzyjaciół Boga i społeczności ludzkiej”.

3. POCHODZENIE PRZEKAZU: BÓG I STWORZENI PRZEZ NIEGO LUDZIE

Przekaz medialny, czyli także jego oddziaływanie, nie bierze się znikąd. Zawsze skądś pochodzi. Pierwsze papieskie orędzie radiowe osobiście napisał papież

¹² R. Grunberger, *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, Warszawa 1977, s. 288, przytacza następującą wypowiedź A. Hitlera: „Bez samochodów, filmów dźwiękowych i radia – nie byłoby zwycięstwa narodowego socjalizmu”. Notabene samochody też są narzędziem komunikowania się. Zob. też A. Goldfarb Marquis, *Written on the Wind: The Impact of Radio during the 1930s*, „Journal of Contemporary History” 1984 nr 3, s. 385–415; Menozzi D., *La Chiesa e la guerra delle onde. A margine di una nuova ricerca sulla Radio Vaticana*, „Annali di Scienze Religiose – International Journal of Religious Scholarship” 2019 nr 12, s. 361n; A. Monticone, *La radio vaticana tra fascismo e guerra 1931–1944*, w: Istituto di Storia Università degli studi Perugia (red.), *Chiesa e società dal secolo IV ai nostri giorni. Studi storici in onore del P. Ilarino da Milano*, t. 2, Roma 1979, s. 681n.

Pius XI¹³. Sam też je wygłosił. Jednak papież wskazuje, że należy patrzeć jeszcze szerzej. Wyemitowanie omawianego orędzia inauguruje działalność Radia Watykańskiego. Na pierwszy paragraf „Qui arcano Dei” składa się stwierdzenie, że Pius XI jako pierwszy może się posługiwać „zadziwiającym wynalazkiem Markoniańskim” (łac. „mira sane ope Marconiana”). Pius XI wskazuje tym samym, że pierwsze papieskie orędzie radiowe mogło zostać wyemitowane, ponieważ człowiekowi udało się skonstruować i wykorzystać odpowiedni, dobry, nawet zdumiewający sprzęt. Nieco dalej, bo w drugim akapicie orędzia papież wielbi Boga, „który dał, za dni naszych, taką moc, aby naprawdę ich słowa dosięgły krańców ziemi”. Jak wskazuje kontekst, przytoczone słowa dotyczą możliwości, które daje radio¹⁴. W takim razie przekazowi radiowemu właściwe jest uniwersalne oddziaływanie jak też on sam jest wynikiem uniwersalnego oddziaływania.

Pius XI własnoręcznie napisał orędzie. Rękopis świadczy o tym, że robił to, bardzo się angażując, zastanawiając się, modyfikując tekst¹⁵. Wiele zaczerpnął przy tym z Pisma Świętego. W „Acta Apostolicae Sedis” sześciostronicowy tekst zaopatrzony jest w 40 przypisów. W tych ostatnich znajdują się wyłącznie odnośniki do tekstów Starego i Nowego Testamentu: jest ich 46. W pierwszym paragrafie orędzia mocno zaznacza się przesłanie, że wkład ze strony papieża jest głęboko zakorzeniony w rozumieniu dziejów świata jako będącej dziełem Boga historii stworzenia-zbawienia oraz że przez wygłoszenie drogą radiową orędzia „Qui arcano Dei” papieżowi jest dane aktywnie uczestniczyć w realizacji tego misterium. Dokładniej użyta przez papieża terminologia przedstawia sytuację następująco. Bóg realizuje, odsłania swój tajemniczy, sobie wiadomy zamysł: łac. „arcanum consilium”. Pius XI jest tu kolejnym następcą, kontynuuje misję św. Piotra jako pierwszego z Dwunastu Apostołów i ich wszystkich, przy czym ma świadomość, że wygłoszenie drogą radiową „Qui arcano Dei” daje mu tutaj pewne pierwszeństwo. Ta misja to przekazywanie powierzonego im przesłania nie tylko wszystkim ludziom, ale wszystkim stworzeniom. Pierwsze papieskie orędzie radiowe jest kolejną częścią wywiązywania się z tej misji, częścią wspomnianego Bożego zamiaru¹⁶.

¹³ M. Szczepaniak, *Radiowa transmisja mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Przełom w recepcji transmisji radiowych w praktyce eklezjalnej*, „Kultura – media – teologia” 2012 nr 9, s. 11.

¹⁴ Pius XI, *Nuntium...*, dz. cyt., s. 65n.

¹⁵ M. Szczepaniak, *Radiowa transmisja...*, dz. cyt., s. 11.

¹⁶ Pius XI, *Nuntium...*, dz. cyt., s. 65n.

Wspomniane słowa o wynalazku Markoniańskim akcentują rolę Guglielma Marconiego i jest to jak najbardziej uzasadnione. Rzeczywiście odegrał on kluczową rolę, gdy chodzi nie tylko o rozpoczęcie działalności Radia Watykańskiego, ale w przypadku powstania i rozwoju radia jako takiego. Z drugiej strony ewidentnie ani w pierwszym, ani w drugim przypadku G. Marconi nie pracował sam: nie tylko nie odbiera mu to zasług, ale wskazuje na ważną, pozytywną, niezastąpioną cechę czy umiejętność¹⁷. Przed wygłoszeniem pierwszego papieskiego orędzia radiowego Pius XI poświęcił, wykorzystując ułożoną przez siebie modlitwę, urządzenia radiowe¹⁸. Składają się na nią m.in. słowa „głoście Ewangelię wszelkiemu stworzeniu»: pobłogosław ten zestaw maszyn do nadawania na falach eteru, abyśmy, gdy słowa apostołskie także z dalekimi ludami połączą się, w jedną z Tobą rodzinę zostali zgromadzeni”¹⁹. Kiedy w „Qui arcano Dei” jest mowa o wspomniałym czy wręcz cudownym wynalazku Markoniańskim, to być może te słowa należy rozumieć bardzo szeroko, odnosząc je do G. Marconiego oraz innych osób, dzięki którym orędzie zostało wyemitowane. Być może stosując je także szerzej, tzn. uwzględniając również wypracowane przez nich rozwiązania techniczne i ich rolę. W związku z kolejnym etapem rozwoju szeroko rozumianego przekazu medialnego, papież Benedykt XVI, powołując się na przemówienie papieża Pawła VI z 1964 r. w taki oto sposób przedstawił związki między stosowanymi rozwiązaniami technologicznymi i sferą duchową: „przekaz w czasach «nowych mediów» pociąga za sobą coraz ściślejszy i bardziej codzienny związek człowieka z urządzeniami, od komputerów do telefonów komórkowych, by wymienić tylko najbardziej rozpowszechnione. Jakie skutki będzie miał ten stały związek? Już papież Paweł VI wskazywał kierunek refleksji, gdy mówiąc o pierwszych projektach automatyzacji językowej analizy tekstu biblijnego, zadawał sobie pytanie: «Czyż ten wysiłek nadania narzędziom mechanicznym swoistej funkcji duchowej, który przez swą użyteczność zostaje uszlachetniony i uwznioślony, nie ociera się o sacrum? Czy to duch został uwięziony przez mate-

¹⁷ Zob. np. J. Bach Andersen, *History of Communications: Radio Wave Propagation from Marconi to MIMO*, “IEEE Communications Magazine” 2017 nr 2, s. 6–10; M. Raboy, *Marconi: the Man who Networked the World*, New York 2017, s. 487n.

¹⁸ C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino*, Torino 1957, s. 149.

¹⁹ Cyt. za: *Guglielmo Marconi e la Radio Vaticana* (brak daty opubl.), <http://www.radiomarconi.com/marconi/vaticano.html> (dostęp 12.02.2018). Zob. E. Kozerska, *Państwo i społeczeństwo w poglądach Piusa XI*, Wrocław 2005, s. 314.

rię, czy może materia, ujarzmiona i zmuszona do posłuszeństwa wobec praw ducha, składa temu duchowi wielki hołd?»". Następnie Benedykt XVI dodaje: „Wyczuwa się, że słowa te mówią o głębokiej więzi z duchem, która jest powołaniem technologii”²⁰.

Myśl, że Bóg jest u początku przekazu medialnego, że ten ostatni jest zarazem dziełem ludzkim, jest obecna w nauczaniu Kościoła katolickiego: inna sprawa, czy jest ona należycie zauważana. Można tu wskazać na pierwszy akapit encykliki „Miranda prorsus” Piusa XII²¹, na sam początek „Dekretu o środkach społecznego przekazu” Soboru Watykańskiego II²², na „Orędzie na VII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu” Pawła VI²³ i na list apostolski „Szybki rozwój” Jana Pawła II²⁴. Pius XI w „Qui arcano Dei” charakteryzuje radio m.in. za pomocą słowa „mirus”, znaczącego m.in. „godny podziwu”, „nadzwyczajny”, „zdumiewający”²⁵. Pius XII przekaz medialny określa za pomocą terminu „mirandus”, który m.in. znaczy „godny podziwu”, Sobór Watykański II i, cytując go, Jan Paweł II za pomocą „mirificus”, znaczącego m.in. „godny podziwu”, „nadzwyczajny”, „zdumiewający”, Paweł VI „meraviglia”, które na polski bywa tłumaczone jako „zdziwienie”, „cud”. Można i warto zastanawiać się nad dokładniejszym znaczeniem tych terminów.

²⁰ Benedykt XVI, *Przemówienie z okazji zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Środków Społecznego Przekazu „Mówmy ludziom o Bogu posługując się nowymi językami cyfrowymi”*, Opoka 28.02.2011, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/massmedia_28022011.html (dostęp 31.08.2011); Paweł VI, *Discorso al personale del „Centro Automazione Analisi linguistica” dell’Aloysianum*, La Santa Sede 19.06.1964, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/speeches/1964/documents/hf_p-vi_spe_19640619_analisi-linguistica.html (dostęp: 07.08.2019), nr 1n.

²¹ Pius XII, *Litterae encyclicae de re cinematographica, radiophonica ac televisifica „Miranda prorsus”*, La Santa Sede 08.09.1957, http://w2.vatican.va/content/pius-xii/la/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html (dostęp 30.04.2016), nr 1.

²² Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazu „Inter mirifica”*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 87, nr 1.

²³ Paweł VI, *Messaggio per la VII Giornata Mondiale Delle Comunicazioni Sociali „Le comunicazioni sociali e l’affermazione e promozione dei valori spirituali”*, La Santa Sede 01.05.1973, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19730501_vii-com-day.html (dostęp 20.07.2016), nr 5.

²⁴ Jan Paweł II, *Lettera apostolica ai responsabili delle comunicazioni sociali „Il rapido sviluppo”*, la Santa Sede 24.01.2005, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_letters/2005/documents/hf_jp-ii_apl_20050124_il-rapido-sviluppo.html, (dostęp 20.08.2015), nr 14.

²⁵ Pius XI, *Nuntium...*, dz. cyt., s. 65.

W każdym razie widocznym jest, iż wyrażają one bardzo pozytywną ocenę. W „Qui arcano Dei” Pius XI wypowiada się o przekazie medialnym wyłącznie pozytywnie²⁶. W tym kontekście warto też uwzględnić stanowisko papieża Benedykta XVI: „O ile może zadziwiać szybkość, z jaką nowe technologie stały się bardziej niezawodne i skuteczne, o tyle nie powinna zaskakiwać ich popularność wśród użytkowników, gdyż zaspokajają one podstawowe pragnienie człowieka, którym jest nawiązywanie relacji z innymi ludźmi”. Następnie papież pisze: „To pragnienie komunikacji i przyjaźni jest zakorzenione w naszej ludzkiej naturze i nie może być rozumiane jedynie jako reakcja na nowinki technologiczne. W świetle przesłania biblijnego powinno być ono odczytywane jako odzwierciedlenie naszego udziału w komunikatywnej i jednoczącej miłości Boga, który pragnie zgromadzić całą ludzkość w jednej rodzinie. Kiedy odczuwamy potrzebę zbliżenia się do innych ludzi, kiedy chcemy ich lepiej poznać i dać się im poznać, odpowiadamy na powołanie Boże – powołanie wpisane w naszą naturę istot stworzonych na obraz i podobieństwo Boga, Boga komunikacji i komunii”²⁷.

Kwestia, kto wg Piusa XI wypowiada się przez przekaz medialny, czyli skąd on pochodzi, przedstawia się następująco. Papież określa swe działanie jako występowanie w roli przedstawiciela samego Boga²⁸. Jak już zostało wskazane, w „Qui arcano Dei” bardzo obficie sięga on po Pismo Święte. Na nauczanie Soboru Watykański II „Biblii” składają się następujące słowa: „Pisma te (...) niezmiennie przekazują Boże słowo i sprawiają, że w wypowiedziach Apostołów i proroków

²⁶ Trzeba to podkreślić m.in. z tego względu, że tak wcześniej jak i później papież ostrzega też przed związanymi z mediami niebezpieczeństwami. Zob. np. Pius XI, Pius XI, *Lettera enciclica sull'educazione cristiana della gioventù „Divini illius Magistri”*, La Santa Sede 31.12.1929, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html (dostęp 09.12.2017), nr 92; tenże, Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema „Vigilanti cura”*, La Santa Sede 26.06.1936, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html (dostęp 10.10.2017), nr 4n. „Vigilanti cura” bywa oceniana jako pierwsze systematyczne podejście na polu masmediologii (J.E. Mújica, *La Iglesia y los medios de comunicación. De una relación conflictiva a una alianza continuada*, „Ecclesia” 2015 nr 1–2, s. 11).

²⁷ Benedykt XVI, *Messaggio per la XLIII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali „Nuove tecnologie, nuove relazioni. Promuovere una cultura di rispetto, di dialogo, di amicizia”*, La Santa Sede 24.01.2009, http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20090124_43rd-world-communications-day.html (dostęp 1.03.2015), nr 3n.

²⁸ Pius XI, *Nuntium...*, dz. cyt., s. 70.

rozbrzmiewa głos Ducha Świętego. (...) W świętych bowiem księgach Ojciec, który jest w niebie, z wielką miłością wychodzi swoim dzieciom naprzeciw i rozmawia z nimi²⁹. Pewne fragmenty pierwszego papieskiego orędzia radiowego być może przekazują myśl o takim właśnie komunikowaniu się³⁰.

ZAKOŃCZENIE

Kiedy Pius XI przygotowywał „Qui arcano Dei” a radio je nadawało, to w sumie elektroniczny przekaz medialny utożsamiał się z przekazem radiowym. Rzecz jasna kwestia, co z pierwszego papieskiego orędzia radiowego po prawie 100 latach, w związku mającymi w tym czasie np. zmianami technologicznymi i ich wielorakimi konsekwencjami, odnosi się do współczesnego przekazu medialnego jako takiego powinna nadal stanowić przedmiot dociekań i trzeba unikać pochopnych ocen. Jednak przedstawione powyżej dane wydają się uprawniać m.in. do sformułowania następujących wniosków. Pius XI inspirował, by postrzegać przekaz medialny jako posiadający zasięg nie tylko globalny, ale w sumie powszechny i w takiej skali stanowiący aktywną część wzajemnych oddziaływań, nieraz bardzo ważnych, między tymi, których on dotyczy. Odnosi się to zarówno do jego pochodzenia, jak i odbiorców. U papieża nie są nimi wyłącznie ludzie. Wskazanie na wszystkie byty stworzone jako na adresatów w czasach innej niż dzisiaj np. świadomości ekologicznej i zasadniczo dużo gorszej sytuacji ekonomicznej zaskakuje. Także współcześnie bardzo się ono wyróżnia. Papież prowadzi jednak jeszcze dalej, bo wskazuje jako na początek i adresata przekazu medialnego także na samego Boga. Np. ostatnie zdania „Qui arcano Dei” przedstawiają tę sytuację następująco. Otrzymałby potencjał, by dotrzeć nawet na „szczyty” świata nadprzyrodzonego, przekaz medialny, wirtualny, przynosi następnie prawdziwe, skuteczne błogosławieństwo światu tzw. rzeczywistemu, wprowadza je w ten świat. Przysłowiowy „wirtualny” pochodzi od łac. „virtualis”, które znaczy „skuteczny”³¹.

²⁹ Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym „Dei Verbum”*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, nr 21, s. 359n.

³⁰ Pius XI, *Nuntium...*, dz. cyt., s. 69n.

³¹ W. Misztal, *Przekonać dzisiaj do wierności: casus informacji internetowych o św. Joannie Beretta Molla*, w: R. Nęcek, J. Sobczyk-Pająk (red.), *Św. Joanna Beretta Molla. Komunikacja i oddziaływanie społeczne*, Kraków 2019, s. 141.

Takie podejście do przekazu medialnego jest zakorzenione w rozumieniu dziejów człowieka i świata jako dzieła stworzenia-zbawienia i jest możliwe właśnie dzięki temu zakorzenieniu. W ten sposób „Qui arcano Dei” inspiruje następująco. Dzieło stworzenia-zbawienia, a dokładniej związana z nim duchowość, doświadczenia i refleksje pomagają zrozumieć przekaz medialny, pielęgnować go, jego udział w różnych związkach i skorzystać na rzecz dobra wspólnego z potencjału tego przekazu. W swym nauczaniu Pius XI bardzo mocno zwraca uwagę na związki wszystkiego z Bogiem, na Jego opatrnościowe zaangażowanie się w życie ludzi i całego nie tylko świata, ale i wszechświata³². Dotyczy to także np. osiągnięć technologicznych. Harmonizuje z tym promowane przez „Qui arcano Dei” wyłącznie pozytywne podejście do przekazu medialnego. Takie osadzenie to punkt wyjścia, by korzystać z okazji, by przekaz medialny pomógł w niejednej sprawie. Zamiast ograniczenia się do dostrzegania wyłącznie globalnej wioski oraz iluzji, jakoby była ona wszystkim, mamy propozycję *universitas*, spojrzenia i zaangażowania całościowego stanowiącego organiczne jedno z troskliwym uwzględnianiem wielości i złożoności relacji, w tym nawet szczegółów. Przy czym spojrzenie całościowe wiąże się tutaj z optymizmem, że również najnowsze zdobycze techniki są w stanie włączyć się skutecznie w czynienie człowieka i świata lepszymi, szczęśliwymi.

BIBLIOGRAFIA

Bea F, *Qui radio vaticana. Mezzo secolo della radio del papa*, Roma 1981.

Benedykt XVI, *Encyklika o integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie „Caritas in veritate”*, La Santa Sede 29.06.2009, http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/pl/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate.html (dostęp 09.07.2009).

Benedykt XVI, *Messaggio per la XLIII Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali „Nuove tecnologie, nuove relazioni. Promuovere una cultura di rispetto, di dialogo, di amicizia”*, La Santa Sede 24.01.2009, http://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/it/messages/communications/documents/hf_ben-xvi_mes_20090124_43rd-world-communications-day.html (dostęp 01.03.2015).

³² Zob. np. tamże, s. 65; zob. też Pius XI, *Lettera enciclica sulla regalità di Cristo „Quas primas”*, La Santa Sede 11.12.1925, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html#_ftnref28 (dostęp 10.03.2018), punkt „Natura e valore del Regno di Cristo i Regno universale e sociale”. Zob. też G. Sicard, *Le „Christ Roi” dans la pensée théologico-politique de Pie XI*, „Bulletin de Littérature Ecclésiastique 2001 nr 2, s. 149n.

- Benedykt XVI, *Przemówienie z okazji zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Środków Społecznego Przekazu „Mówmy ludziom o Bogu posługując się nowymi językami cyfrowymi”*, Opoka 28.02.2011, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/massmedia_28022011.html (dostęp 31.08.2011).
- Brak autora, *Oko, widzenie*, w: L. Ryken, J.C. Wilhoit, T. Longman (red.), *Słownik symboliki biblijnej. Obrazy, symbole, motywy, metafory, figury stylistyczne i gatunki literackie w Piśmie Świętym*, Warszawa 2003, s. 645–647.
- Cabasés F.J., *Cronistoria documentata e contestualizzata della radio vaticana. I primi ottanta anni dell'emittente pontificia. Pontificato di Pio XI fondatore e primo papa della Radio Vaticana. 6 feb. 1922 – 10 feb. 1939*, Radio Vaticana. La voce del papa e della Chiesa in dialogo con il mondo, <http://www.radiovaticana.va/it1/cronistoria.asp?pag=2> (dostęp: 01.11.2017).
- Carmignani Caridi, S., *Significato e portata dell'art. 11 del Trattato lateranense*, w: C.M. Giuseppe Dalla Torre (red.), *Radio vaticana e ordinamento italiano: atti del Seminario di studi, Roma 26 aprile 2004, Torino 2005*, s. 1–16.
- Comitato Guglielmo Marconi Internazionale, *Guglielmo Marconi e la Radio Vaticana* (brak daty opubl.), <http://www.radiomarconi.com/marconi/vaticano.html> (dostęp 12.02.2018).
- Confalonieri C., *Pio XI visto da vicino*, Torino 1957.
- Franciszek, *Encyklika „Laudato si” poświęcona trosce o wspólny dom*, La Santa Sede 24.05.2015, https://w2.vatican.va/content/dam/francesco/pdf/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si_pl.pdf (dostęp 18.06.2016).
- Gęsiak, L., *Il messaggio missionario della Radio Vaticana di fronte ai cambiamenti nei media della Santa Sede*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018 nr 3, s. 311–325.
- Goldfarb Marquis A., *Written on the Wind: The Impact of Radio during the 1930s*, „Journal of Contemporary History” 1984 nr 3, s. 385–415.
- Grunberger R., *Historia społeczna Trzeciej Rzeszy*, t. 2, Warszawa 1977.
- Jan Paweł II, *Lettera apostolica ai responsabili delle comunicazioni sociali „Il rapido sviluppo”*, la Santa Sede 24.01.2005, http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/apost_letters/2005/documents/hf_jp-ii_apl_20050124_il-rapido-sviluppo.html, (dostęp 20.08.2015).
- Kozerska E., *Państwo i społeczeństwo w poglądach Piusa XI*, Wrocław 2005.
- Matelski M.J., *Vatican Radio: Propagation by the Airwaves*, Westport 1995.
- Menozi D., *La Chiesa e la guerra delle onde. A margine di una nuova ricerca sulla Radio Vaticana*, „Annali di Scienze Religiose – International Journal of Religious Scholarship” 2019 nr 12, s. 361–371.
- Metzler J., *The Legacy of Pius XI*, „International Bulletin of Missionary Research” 1993, nr 2 s. 62–65.
- Miształ, *Bóg odbiorcą przekazu medialnego: mass media w świetle pierwszego papieskiego orędzia radiowego z 1931 r.*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2018 nr 17, s. 133–154.
- Monticone A., *La radio vaticana tra fascismo e guerra 1931–1944*, w: Istituto di Storia Università degli studi Perugia (red.), *Chiesa e società dal secolo IV ai nostri giorni. Studi storici in onore del P. Ilarino da Milano*, t. 2, Roma 1979, s. 681–727.

- Paweł VI, *Discorso al personale del „Centro Automazione Analisi linguistica” dell’Aloysianum*, La Santa Sede 19.06.1964, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/speeches/1964/documents/hf_p-vi_spe_19640619_analisi-linguistica.html (dostęp: 07.08.2019).
- Paweł VI, *Messaggio per la VII Giornata Mondiale Delle Comunicazioni Sociali „Le comunicazioni sociali e l’affermazione e promozione dei valori spirituali”*, La Santa Sede 01.05.1973, http://w2.vatican.va/content/paul-vi/it/messages/communications/documents/hf_p-vi_mes_19730501_vii-com-day.html (dostęp 20.07.2016).
- Pius XI, *Il primo radiomessaggio a tutte le genti e ad ogni creatura*, La Santa Sede 12.02.1931, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/speeches/documents/hf_p-xi_spe_19310212_radiomessage.html (dostęp 08.07.2017).
- Pius XI, *Lettera enciclica sul cinema „Vigilanti cura”*, La Santa Sede 26.06.1936, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_29061936_vigilanti-cura.html (dostęp 10.10.2017).
- Pius XI, *Lettera enciclica sull’educazione cristiana della gioventù „Divini illius Magistri*, La Santa Sede 31.12.1929, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121929_divini-illius-magistri.html (dostęp 09.12.2017).
- Pius XI, *Lettera enciclica sulla regalità di Cristo „Quas primas”*, La Santa Sede 11.12.1925, http://w2.vatican.va/content/pius-xi/it/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_11121925_quas-primas.html#_ftnref28 (dostęp 10.03.2018).
- Pius XI, *Nuntium radiophonicum die XII februarii MDCCCXXXI*, „Acta Apostolicae Sedis” 1931, nr 3, s. 65–70.
- Pius XII, *Litterae encyclicae de re cinematographica, radiophonica ac televisifica „Miranda prorsus”*, La Santa Sede 08.09.1957, http://w2.vatican.va/content/pius-xii/la/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_08091957_miranda-prorsus.html (dostęp 30.04.2016).
- Pałubka Z., *Kult Opatrzności Bożej w Kościele katolickim w Polsce*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2009 nr 8, s. 180–207.
- Perin R., *Vatican Radio and Modern Propaganda. A Case Study*, w: G. Vian (red.), *Le pontificat romain dans l’époque contemporaine. The Papacy in the Contemporary Age*, Venezia 2018, s. 67–85.
- Pokorna-Ignatowicz K., *Kościół w świecie mediów. Historia – dokumenty – dylematy*, Kraków 2002.
- Pollard J., *Electronic Pastors: Radio, Cinema, and Television from Pius XI to John XXIII*, w: J. Corkery, T. Worcester (red.), *The Papacy since 1500. From Italian Prince to Universal Pastor*, Cambridge 2010, s. 182–203.
- Sicard G., *Le „Christ Roi” dans la pensée théologico-politique de Pie XI*, „Bulletin de Littérature Ecclésiastique” 2001 nr 2, s. 149–166.
- Sobór Watykański II, *Dekret o środkach społecznego przekazu „Inter mirifica”*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekrety, deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 87–94.

Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym „Dei Verbum”*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski. Nowe tłumaczenie*, Poznań 2002, s. 350–362.

Spadaro A., *Cyberteologia. Chrześcijaństwo w dobie Internetu*, Kraków 2013.

Spadaro A., *Pio XI: il Papa che aveva intuito la dinamica dei social network*, *Cyberteologia* (brak daty opubl.), <http://www.cyberteologia.it/2011/11/pio-xi-il-papa-che-aveva-intuito-la-dinamica-dei-social-network/> (dostęp 24.03.2018).

Szczepaniak M., *Radiowa transmisja mszy św. z Kongresu Eucharystycznego w Dublinie. Przełom w recepcji transmisji radiowych w praktyce eklezjalnej*, „Kultura – media – teologia” 2012 nr 9, s. 8–19.

Biogram

ks. prof. zw. dr hab. Wojciech Misztal – pracuje na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie; założyciel, kierownik Katedry Duchowości Mediów i Relacji Społecznych w Instytucie Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej tej uczelni; studiował w Instytucie Katolickim w Paryżu i na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie; specjalizuje się w duchowości mediów i relacji społecznych i w duchowości biblijnej; pomysłodawca serii sympozjów i serii wydawniczej „W społeczno-medialnej sieci”; autor wielu książek i artykułów naukowych.

ORCID: 0000-0003-0521-4916